

Rooms-katholieke socialisatie en het belang hiervan voor de psychotherapeutische praktijk

HAROLD J.G.M. VAN MEGEN

SAMENVATTING

De afgelopen twintig jaar is bij psychiaters en psychotherapeuten de kennis van culturele achtergronden, en in het bijzonder van religie, om een aantal uiteenlopende redenen sterk verminderd. De schrijver maakt aannemelijk dat de culturele en daarmee ook religieuze achtergrond, onafhankelijk van de vraag of iemand nog praktiserend is, een zeer belangrijke factor en leidraad in iemand bestaan is, en daarmee een factor waarmee rekening moet worden gehouden bij een psychotherapeutische behandeling. Vervolgens komen de verschillende aspecten van de rooms-katholieke religieuze socialisatie aan de orde die in het psychotherapeutisch proces een rol van betekenis kunnen spelen. Nadrukkelijk is hier gekozen voor bespreking van de normaliteit, niet van pathologische religieuze beleving.

Trefwoorden: Religie, rooms-katholicisme, psychotherapie, religieuze socialisatie, Nederlandse situatie

INTRODUCTIE

De afgelopen jaren lijken de kennis over, aandacht voor en interesse in culturele achtergronden, in het bijzonder religieuze achtergronden, bij behandelaars en hulpverleners in de psychiatrie sterk afgenomen. Hiervoor is een aantal mogelijke oorzaken aan te wijzen. Ten eerste lijkt er een belangrijke rol weggelegd voor de voortschrijdende secularisatie van de Nederlandse maatschappij, waarbij zowel bij de patiënt als de behandelaar de kennis over religieuze achtergrond en socialisatie sterk is teruggelopen en beiden menen dat deze achtergrond geen rol van betekenis (meer) speelt. Dat-

gene waar je geen kennis van hebt kun je ook niet herkennen en zal dan ook niet in de psychotherapie aan bod kunnen komen. Ten tweede speelt de invoering van de DSM mee, een classificatiesysteem dat zoveel mogelijk etiologie-onafhankelijk is, waardoor symptomen los van de context zijn komen te staan. De derde factor is de dominante materialistische visie binnen de psychiatrie. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat op basis van kennis van hersenprocessen het denken, voelen en handelen van de mens verklaard kunnen worden. Ten vierde is de doorgesloten preoccupatie met protocollaire behandelingsstrategieën van invloed,

volgens richtlijnen die slechts focussen op de as 1 symptoomdiagnose. Als laatste maar misschien zeker niet minst belangrijke factor vermeld ik de algemene tendens in de Nederlandse samenleving om alles wat niet tot de *mainstream* (lees: de gesecculariseerde stroming) behoort, af te doen als achterlijk of gevaarlijk. Uitkomen voor het feit dat je gelovig bent, dat religie een wezenlijk onderdeel van je leven uitmaakt, houdt het gevaar in intellectueel geëxcommuniceerd te worden, uitgebannen te worden en te worden gezien als een fossiel uit lang vervlogen tijden. Dat het percentage van wie zich tot een geloofsgroep rekenen in de ons omringende landen en zeker in de VS of landen in Azië of het Midden Oosten veel hoger ligt, wordt vooral gezien als bewijs dat men aldaar wel achterlijk moet zijn. Nederlanders hebben op dit punt blijkbaar als enigen het licht gezien.

Het gevolg van bovengenoemd proces is, dat men in Nederland binnen één generatie zoveel afstand heeft willen nemen en heeft genomen van de religieuze traditie. Wat overgebleven is, is een aantal ((humanistische(?)) opvattingen over hoe het leven zou moeten worden ingericht, zonder dat men zich ervan bewust is waarop deze opvattingen gestoeld zijn of waar ze vandaan komen. Voor de wel religieus geschoolde toeschouwer/therapeut is het evident dat deze zelfbedachte, ‘verlichte’ levensvisies helemaal niet zo nieuw en verlicht zijn als men wel zou willen, maar veelal gebaseerd zijn op vergeten en in onbruik geraakte religieuze (familie-) tradities: ideeën over wat je kunt maken, hoe je je ten opzichte van de ander behoort te gedragen, wat daarin toelaatbaar is en wat niet. In welke mate je jezelf moet inspannen om iets toch te bereiken, hoeveel je mag laten zien van wat je bereikt hebt en welk genieten je jezelf toestaat.

Zelfs politieke voorkeuren, en andere menselijke sympathieën en antipathieën, zijn vaak terug te voeren op een dergelijk traditie. Ik durf dan ook gerust te stellen dat religieuze tradities, ook al is men allang niet meer praktiserend, generaties lang een rol blijven spelen in de wijze waarop mensen in het leven staan en dit inrichten. Deze invloeden spelen zich niet meer af in het bewuste maar in het *voor- of onbewuste*, en dat raakt dan ook de essentie van de vraag, waarom het van belang is

bij deze religieuze socialisatie stil te staan. Omdat men inmiddels op bewust niveau veelal van de religieuze wortels is verwijderd, is het zo moeilijk om deze nu onbewuste drijfveren te herkennen en te onderkennen en er zelf sturing aan te geven.

Psychiaters en psychotherapeuten zijn net gewone Nederlanders en zij zijn zich inmiddels ook niet meer bewust van deze onderliggende drijfveren; vandaar dat het zinvol lijkt om hier aandacht voor te vragen. Over dit onderwerp is nauwelijks geschreven en er is al helemaal geen systematisch onderzoek naar gedaan. Voor het onderstaande geldt dan ook de kanttekening dat het een eerste verkenning is die zeker openstaat voor discussie en nadere precisering.

Het onderwerp van deze bijdrage is de rooms-katholieke traditie. Het materiaal dat ik gebruik komt uit mijn psychotherapeutische praktijk, aangevuld met gesprekken met verschillende geloofsgenoten. Deze groep bevindt zich in het gehele spectrum van orthodox rooms-katholiek tot niet meer praktiserend, agnostisch.

Een tweede kanttekening is, dat er wel is gepubliceerd over pathologische aspecten van bepaalde geloven en geloofsuitingen en dus ook over die aspecten binnen het katholicisme, maar dat dit niet het onderwerp van dit artikel is. Dit artikel zal trachten te beschrijven hoe vanuit een geloofstraditie tegen het leven wordt aangekeken, waarom dit leven op een bepaalde manier wordt ingericht, hoe er als vanzelfsprekend mee omgegaan wordt. Het doel hiervan is, een leidraad te vinden voor de psychotherapeutische praktijk. Omdat een traditie zich niet in het luchtledige laat beschrijven zal ik deze vaak afzetten tegen de *mainstream* van de protestantse of joodse traditie. Daar waar dit gebeurt, is dit niet bedoeld om een waardeoordeel uit te spreken maar om door middel van het contrast de essentie van het fenomeen aan te scherpen.

ROOMS-KATHOLIEKE SOCIALISATIE

Meteen al als je ‘dé katholieke traditie’ zou willen beschrijven, stuit je op een probleem. Wellicht anders dan je van een religieuze stroming met een centraal hiërarchisch gezag zou verwachten, bestaat er wel gelijkvormigheid maar geen uniformiteit. Het is in die zin goed vergelijkbaar met de verschillende protestantse stromingen. Het rooms-

katholicisme laat zich dus niet als een geheel beschrijven omdat het cultureel pluriform is. Een rooms-katholiek uit Mexico is een heel andere persoon dan iemand uit Nederland. Maar het gaat verder. Een Dominicaan is niet gelijk aan een Jezuiet, en zelfs binnen zo'n klein land als Nederland zijn de verschillen groot. Zo is de losse rooms-katholiek uit Limburg niet te vergelijken met de meer calvinistische, scrupuleuze rooms-katholiek uit Gelderland of de nog noordelijkere provincies. Mogelijk dat dit laatste verschil niet zozeer op een geloofstraditie terug te voeren is, maar meer op een in eigenlijk elk land te observeren verschil tussen het zuiden en het noorden.

Een verklaring die wél op geloofstraditie gebaseerd is, gaat over de stammenstrijd die door de eeuwen heen heeft gewoed en nog steeds woedt. Deze stammenstrijd begint bij de visie van Pelagius (± 360-435), met daartegenover die van Augustinus (354-430), over de vrije wil en de genade. De optimistische lijn loopt van Pelagius en via de Jezuiten en het Tweede Vaticaans concilie naar de huidige tijd; de meer pessimistische lijn begint bij Augustinus en loopt via de Jansenisten door naar de Reformatie en verder. Kort samengevat legt Pelagius de nadruk op de vrije wil van de mens en dus op zijn vermogen om goed of kwaad te doen, en op het door een juiste levenswijze kunnen 'verdiene' van het hemelrijk. Critici vinden dat hij God hiermee tot een marktkoopman maakt. Augustinus aan de andere zijde legt vooral de nadruk op de genade van God, de voorbestemming, de willekeur. Critici van deze visie vrezen voor het gevaar van morele luiheid, omdat het er blijkbaar toch niet toe doet wat je als mens doet. Het idee is dan dat Zuid-Nederland meer onder invloed van de optimistische lijn heeft gestaan, iets waar historisch natuurlijk wel iets voor te zeggen is (zie Knippenberg, 1992). Algemeen katholiek is de opvatting dat er een moreel rechte levenswandel wordt verwacht en dat men, zeker door de naastenliefde te bedrijven, een bijdrage kan leveren aan de beslissing tot het hemelrijk te worden toegelaten. Hierbij is eerder het standpunt dat in principe *iedereen, in Christus, deel heeft aan het Eeuwig leven*, dan dat *slechts weinigen zijn uitverkoren*.

Deze ene kerk is dus pluriform. Dit impliceert enerzijds dat zeer verschillende mensen, culturen

en geloofsuitingen worden geaccepteerd en getolereerd. Anderzijds wordt er wel van een gelovige verwacht dat deze zich alle mogelijke moeite getroost, zich aan de heersende leerstellingen en hiërarchie aan te passen en de eenheid van de kerk te bewaken en bewaren, en niet het dispuut maar de consensus te zoeken. De nadruk ligt dus op aanpassen, invoegen, inschikken, conformisme en nederigheid. Nederigheid niet alleen in de betekenis van zich schikken in de hiërarchie, maar ook in het niet weten, het finale oordeel overlaten aan de Hoogste instantie. Het voor de ander weten wat goed voor hem/haar is, een oordeel hebben over hoe een levenswandel uiteindelijk gewogen wordt of zou moeten worden, wordt in het algemeen als onkies en hooghartig ervaren. In de dagelijkse praktijk heeft de gemiddelde rooms-katholiek dan ook een hekel aan discussies met 'het mes op de keel', een wantrouwen tegen het op de millimeter (schriftelijk) vastleggen van standpunten. Het vastleggen of het discussiëren op het scherpst van de snede lijkt dan wel mooi en te verkiezen, maar het draagt iets in zich van 'de waan van de dag', van het gelijk van 'het grote ego' en leidt daardoor mogelijk tot ruzie, strijd en afsplitsing. De rooms-katholiek houdt het graag onder één dak en zal slechts met tegenzin deze arena betreden. Hij heeft gemiddeld dan ook een uitgesproken aversie tegen en minachting voor woede-uitbarstingen die in de strijd om het eigen gelijk een zeker manipulatief element in zich dragen. Hij onderhandelt dan ook veel liever tijdens een diner en een goed glas wijn, daar waar er 'in den minne geschikt' kan worden en er ruimte blijft voor eigen verantwoordelijkheid en invulling. Een goed historisch voorbeeld ter verduidelijking was de relatie tussen van Agt en den Uyl, beiden aan een broodje kaas, in vergelijking met die tussen van Agt en Wiegel, samen dinerend en een mooie sigaar rokend. Aanpassen, jezelf verloochenen, je ego moeten opgeven, nederigheid: daarmee is de rooms-katholiek leer doorspekt.

Van de clericus, de kloosterling, wordt dit zeer zeker verwacht. In het noviciaat – het eerste of de eerste paar jaar voor de officiële, definitieve kloostergelofte van 1. Gehoorzaamheid, 2. Armoede en 3. Kuisheid – ligt vooral de nadruk op het streven je ego op te geven (c.q. dit te breken). Veel rooms-ka-

tholieke tradities en rituelen lijken erop gericht de mens van haar eigen relativiteit te doordringen. Zo zijn er de grote, soms zelfs bombastische kerken en kathedralen waar je kleinheid geaccentueerd wordt, de kerkbanken waar je op neerknielt, het askruisje op Aswoensdag dat gepaard gaat met de woorden 'U bent van stof gemaakt en zult tot stof wederkeren', de versterving tijdens de 40-daagse vastenperiode, het vastenavondfeest (Carnaval), weliswaar een feest, maar dan wel een waarbij het ego afgelegd wordt, en de nadruk op het verhaal van Jezus die – letterlijk en figuurlijk – door de knieën ging en de voeten van Zijn leerlingen waste aan het laatste avondmaal. Zelfs de Eucharistie zou men in dit kader kunnen interpreteren, het opgeven door Jezus van zijn lichaam (en bloed) ter vergeving van zonden wordt als voorbeeld gesteld van het hoogst bereikbare en nastrevenswaardige. En wat is er nu meer ego-beladen dan het lichaam...

Het rooms-katholicisme staat daarmee in een traditie die ook binnen het Boeddhisme is terug te vinden, namelijk dat het ego kennelijk een belemmering vormt voor de weg naar de eeuwigheid. De ambivalentie ten opzichte van het lichaam heeft een zeer lange geschiedenis. Zo zag Tertullianus (± 160 - 230) de mens opgebouwd uit primair een ziel en secundair een lichamelijk omhulsel, dat hij slechts als een noodzakelijk kwaad zag. Immers in het lichaam schuilen allerlei neigingen die afleiden van een sacrale gerichtheid. Vanuit deze visie werd en wordt er ook aan zelfkastijding gedaan. Hoewel de rooms-katholieke kerk inmiddels een positievere visie op het lichaam voorstaat, waarbij men het sacrale karakter van het lichaam als onderdeel van de schepping waardeert en als basis van waaruit de geest moet kunnen gedijen, blijven er een zekere ambivalentie en wantrouwen bestaan ten opzichte van lichamelijkheid en daaraan verbonden seksualiteit.

De rooms-katholiek kent over het algemeen een complexe verhouding ten opzichte van seksualiteit. Daar waar de Calvinist hedonistische uitingen moet verkleinen om acceptabel te zijn, bevindt seksualiteit zich bij de rooms-katholiek niet in het domein van het verbod, maar wel in dat van het stoute, het stiekeme en de heimelijke appreciatie van deze schemerige context. De houding ten opzichte van seksualiteit zal vrijwel altijd

ten diepste een complexe zijn.

Vanuit het voorgaande zijn er een paar aspecten te noemen die voor de psychotherapeutische praktijk van belang zijn, zoals de houding ten opzichte van autoriteit en seksualiteit, en de positie van de therapeut, die natuurlijk sterk gelijkt op die van de priester, waarbij de psychotherapeutische setting lijkt op die van de biecht. De hiërarchische traditie zal het bespreken van negatieve gevoelens ten aanzien van de therapeut compliceren; de therapeut moet bedacht zijn op onvoldoende bespreking van de (negatieve) overdrachtsgevoelens. Ook de regel van 'vrije associatie' zal niet altijd acceptabel zijn, niet alleen omdat de opvoeding gericht is op consensus, maar ook omdat in de rooms-katholieke leer *denken* veelal, in morele zin, als gelijk aan *doen* wordt beoordeeld (*thought action fusion*). Dit betekent dat bijvoorbeeld kritiek hebben op ouders, of het bespreken van seksuele fantasieën, een potentiële zonde tegen het vijfde, zevende en tiende gebod inhoudt.

De biecht is overigens een fenomeen dat door vele niet-katholieken in het geheel niet begrepen wordt en daarom door hen wordt geridiculiseerd. Het ontbreken van een goed begrip van de centrale betekenis van de biecht binnen het katholieke gedachtegoed blokkeert mijns inziens de zo noodzakelijke therapeutische relatie tussen de rk patiënt en zijn therapeut. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van het sacrament van de biecht verwijs ik naar de paragraaf waarin de zeven sacramenten worden beschreven.

In de beleving van de gemiddelde katholiek staat bij de biecht het verhaal van de moordenaar aan de rechthand van Jezus ten tijde van zijn kruisiging centraal: 'Zelfs een moordenaar, in het allerlaatste moment, bij oprechte spijt, zal worden vergeven.'

Twee zaken zijn hierbij van belang: Een rooms-katholiek weet dus dat hij, wat hij ook gedaan heeft, altijd opnieuw kan beginnen; er is altijd vergeving mogelijk: dat is essentieel. Je bent dus nooit voor altijd verdoemd, of nog duidelijker gesteld, je kunt er zelf iets aan doen, je hebt er zelf de hand in. Dat is ten principale anders dan in andere christelijke denominaties en heeft grote consequenties voor de grondhouding in het leven.

Hierbij is wel van belang dat de biecht slechts dan geldig is als deze met het juiste gevoel van berouw gepaard gaat. Zonder deze oprechtheid geen vergeving. Ten principale weet de persoon in kwestie alleen zelf of het berouw oprecht was, ja of nee. Daarbij is het nog van belang dat een onoprechte biecht de zonde in ernst laat toenemen, waarbij er sprake kan zijn van een doodzonde. Bij een doodzonde wordt de verbinding met God verbroken en bij overlijden zal men rechtstreeks naar de hel gaan.

Dat dit, anders dan de buitenwacht meent, door de rooms-katholiek zelf niet lichtvaardig opgevat wordt, blijkt wel uit het feit dat nog recentelijk de nieuw aangestelde aartsbisschop Eijk de Nederlandse kerkgemeenschap adviseert meer een voorbeeld te nemen aan de Italianen, die blijkbaar veel meer dan de Nederlanders van zichzelf kunnen verdragen dat zij niet altijd aan de hoge idealen van de kerk kunnen voldoen. Dit is een pleidooi voor enige mildheid en voor het leefbaar maken van een te streng geweten. Een te streng geweten ligt bij rooms-katholieken blijkbaar op de loer, getuige het feit dat twee rooms-katholieke ex-premiërs in reactie hierop iets meenden te moeten zeggen. Zo spreekt van Agt over: 'Niemand is aan het onmogelijke gehouden' en ex-premier Lubbers over: 'Het beste is de vijand van het goede.'

Terug naar de individuele verantwoordelijkheid van de rooms-katholiek. De kerkelijke hiërarchie en het vermogen van priesters om door middel van de biecht gelovigen hun zonden te absolveren, nemen niet weg dat je zélf verantwoordelijk bent voor je daden. In het algemeen voelt men zichzelf verantwoordelijk. Het beeld dat daarbij dan wordt opgeroepen, is dat van naakt – in de zin van kaal, zonder maatschappelijke waardigheid – voor de troon van God verschijnen, waarbij Hij je ter verantwoording zal roepen over hetgeen je hebt gedaan, om vervolgens daarover een oordeel te vellen. Het oordeel betreft dan een oordeel over de *moraliteit* van de levenswandel én over het adequaat gebruikt hebben van je gegeven *talenten*. Het gaat dus over de *intentie* en *inzet*.

De biecht en zeker de (je) laatste biecht, bij het sacrament der zieken, dient als voorbereiding op de ontmoeting met God, in het besef van Zijn oordeel.

Terug naar de hiërarchie in de rooms-katholieke kerk. Van oudsher bestuderen over het algemeen alleen diegenen op zelfstandige wijze de Bijbel, die door God in de Kerk als ambtsdragers zijn aangesteld of studeren aan de door religieuzen geleide gymnasia en seminaries. Ongetwijfeld zal dit iets te maken hebben met het in stand houden van het gezag, maar het raakt ook aan een ander aspect van het rooms-katholicisme en dat is de appreciatie van het sacrale, het heilige.

God de Vader is natuurlijk heiligheid en sacraliteit in haar meest absolute vorm en daarom is Hij eigenlijk alleen via de tussenpersoon van Zijn Zoon, Maria of andere heiligen te benaderen. Van God de Vader zal men dan ook niet vaak een heel specifieke afbeelding tegenkomen, wel iets ondefinieerbaars als een wolk, een stralenkrans en verblindend licht. De bekende voorstelling van Michelangelo in de Sixtijnse kapel vormt hierop een uitzondering. Het gevoel van afstand roept het beeld op uit het Oude Testament van het deel van de tempel waar de ark van het verbond stond, daar waar een normale sterveling op gepaste afstand blijft.

Het 'Onze Vader' gebed is daarom ook zo bijzonder en zo centraal in de rooms-katholieke liturgie, omdat het ook voor de 'gewone' – niet klerikaal – gelovige, als uitzondering, een heel vertrouwelijke en directe toegang tot God de Vader toelaat. In de rooms-katholieke eredienst zijn er vele zaken die deze afstand tot het sacrale impliceren of bevestigen. Zo is alleen de priester gerechtigd de verschillende sacramenten te bedienen. Je betreedt niet zomaar het altaar en voor het tabernakel, waar de geconsecreerde hosties worden bewaard, kniel je neer. Niet alleen het bidden maar vooral de gewoonte te áánbidden bevestigen dit gevoel van sacraliteit en afstand. Er bestaat dus een besef dat er zaken zijn die niet zomaar te benaderen zijn; dat het verstandig is om er gepaste afstand van te houden. Het lezen van de Bijbel is uiteraard een voorwaarde om van het geloof kennis te nemen, maar ook dat is iets dat een dusdanig hoge sacrale waarde heeft dat je daar niet vrijelijk of vertrouwd mee omgaat.

In psychotherapie komen dit gevoel voor en appreciatie van sacraliteit nogal eens naar voren als een weerstand om een illusie te verbreken, om stil te staan bij minder fraaie of verheven motiva-

ties en karaktereigenschappen van zichzelf of de ander. Misschien nog meer dan bij mensen die niet in deze traditie zijn opgegroeid, wordt het stilstaan bij minder verheven motivaties beleefd als banaal, verstorend, als ongepaste ontheiliging van het leven of zelf als blasfemisch. Men acht het verstandig om zaken 'te laten' en niet verder te doorgronden. Rudimentaire elementen kan men bijvoorbeeld herkennen in weerstand tegen boek- of filmbesprekingen, besprekingen die de illusie zouden kunnen opheffen, het geheel zouden kunnen 'ontheiligen'. Maar ook in de weerstand bij intellectueel begaafden om oorspronkelijke teksten te doorgronden. Liever eigent men zich de tekst via een leraar toe. Dit leidt tot gevolgtrekkingen die mijns inziens niet juist zijn. Een voorbeeld van zo'n onjuiste gevolgtrekking is te vinden bij Rahner (1971), die in het hoofdstuk 'Pathologie des katholischen Christentums' in dit kader stelt, dat rooms-katholieken in het algemeen een probleem zouden hebben met het objectief kunnen schouwen en interpreteren van de buitenwereld en terughoudendheid zouden kennen in het nemen van initiatieven. Dit zou te maken hebben met het hiërarchische verbod van de rooms-katholieke kerk voor de individuele gelovige om zich een eigen mening toe te eigenen. Ik meen dat hier een houding voor pathologisch wordt gehouden waar ook een andere zienswijze gehanteerd kan worden. Ontegengesteld bestaan er verschillen in religieuze socialisatie. Het vertrouwen dat wat God met de mens, en in het bijzonder met jou, voorheeft goed is, en dat er dus ook niet per se iets bewezen moet worden, heeft mogelijk niet zozeer te maken met het verbod op nadenken maar meer met het zich op God verlaten. Deze attitude kan voor onverschilligheid worden versleten, maar dat hoeft zeker niet zo te zijn.

Een ander socialisatieaspect binnen het rooms-katholicisme dat niet over het hoofd kan worden gezien, is de grotere nadruk die ligt op het beeld en de sfeer in plaats van op het doorgronden van teksten. Katholieke theologen leggen al in het allereerste begin van de kerk de nadruk op het feit dat geloof niet per se groeit door studie maar door het luisteren naar mensen die getuigen van hun geloof (*fides ex auditu*). Het rooms-katholicisme kent veel herhalingen en rituelen. Rituelen zijn

compulsies die net als in het dierenrijk een functie hebben in het verhogen van het vermogen tot concentratie en meditatie (Eilam, 2006). Daar waar de mens actief is, is het voor hem moeilijker reflexief te zijn.

Dat er een specifieke aandacht voor sfeer en beeld bestaat, heeft zeker van doen met het feit dat het rooms-katholicisme een volksgodsdienst is, waarbij de verhalen ook aan niet-geletterden verteld en overgeleverd moesten worden. Maar wat ook de oorsprong van dit fenomeen is, het blijft een feit dat verbeelding een grote rol speelt en dat is iets wat ongetwijfeld zijn sporen nalaat. Er zal een verschil in socialisatie zijn tussen een klein kind dat zich tijdens een H. Mis zit te vervelen en zich omringd weet door allerlei houtsnijwerken, schilderijen, wandschilderingen en altaarstukken en dat de geur van wierook en kaarsenvet opsnuift, en het kleine kind dat zich tijdens een dienst zit te vervelen terwijl er geen beelden of schilderijen zijn, maar slechts een enkel glas-in-lood en de cadans van de psalmen. Uit deze zin komt natuurlijk een persoonlijke appreciatie naar voren, maar nog niet een waardeoordeel. Je zult later zeker, mits het als aangenaam en veilig is beleefd, deze aangeleerde voorkeur behouden. Het aangeleerde preverbaal zal van groot belang blijven om het gevoel van godsdienstige geborgenheid op te roepen en in staat van contemplatie te kunnen komen. Mijns inziens ligt het probleem om tot een daadwerkelijke oecumene te komen dan ook niet zozeer op het gebied van de grondstellingen of geloofsartikelen – die liggen dramatisch dicht bij elkaar c.q. zijn mogelijk van ondergeschikter belang dan je zou verwachten. Het gaat vooral om dit (preverbaal) gevoelsterrein. Kort samengevat, katholieken hebben plaatjes en de geur van wierook en kaarsen nodig, protestanten moeten samen psalmen kunnen zingen. Het feit dat binnen de verschillende protestantse denominaties de meesten mij als buitenstaander niet precies kunnen vertellen waarom de ene denominatie zo anders (en dwalende) is dan de ander, lijkt hiervan een bevestiging. Of zoals een orthodox-christelijke patiënt dit eens uitdrukte, toen we het hadden over zijn keuze voor een overgang van de ene naar de andere denominatie: 'Het is niet zozeer het verschil in de leer maar vooral het ego van de kerkheer.'

Maar dit terzijde.

Een laatste aspect dat ik aan de orde zou willen stellen in relatie tot de kerkelijke hiërarchische verhoudingen is de daaruit voortvloeiende verhouding tot *macht*. Deze is complex en ambivalent. Men is enerzijds gewend aan de vanzelfsprekende hiërarchie en machtsstructuur, anderzijds is men juist vanwege de – geprojecteerde – absoluutheid van deze macht eraan gewend deze te relativeren c.q. te ondermijnen, omdat ze anders niet leefbaar zou zijn. Aan de kant van de machthebber leeft het besef dat er een groot verschil kan bestaan tussen het hebben van formele macht en het kunnen opeisen van dit mandaat. Macht lijkt voortdurend ter discussie te staan en lijkt pas dan geaccepteerd te worden als deze in de ogen van de ondergeschikten ook terecht is, hoe juist of onjuist dit oordeel van deze ondergeschikte ook moge zijn. Men kan meegaan met de macht, er zich openlijk tegen verzetten of in passief verzet gaan, maar het lijkt nooit vanzelfsprekend. De onambivalente schikking in de hiërarchische verhouding, een vanzelfsprekendheid die bij protestanten wel wordt aangetroffen, is vrijwel steeds afwezig.

In het bovenstaande heb ik een beeld willen schetsen van het krachtenveld waarin een katholiek gesocialiseerd individu zich in het leven begeeft. Goede kennis van de culturele achtergrond van de patiënt, ook al is het niet je eigen achtergrond, is, is een essentiële voorwaarde voor het welslagen van een therapeutisch proces. Kennis van zaken zal enerzijds een bijstelling geven van wat vanuit de eigen niet-katholieke optiek als pathologisch geduid zou kunnen worden, anderzijds zorgt ze voor een toespitsing van het therapeutisch proces op die levensgebieden die met ambivalentie omkleed zijn.

Als laatste is nog een relativering op zijn plaats van de culturele invloeden op iemands persoon. We weten dat 50% van de persoonlijkheid bepaald wordt door genetische (temperament) factoren. De andere 50% van de persoonlijkheid wordt door omgevingsfactoren bepaald. Van de omgevingsfactoren zoals gezinsopbouw, financiële status van het gezin, kwaliteit van het voedsel, alcoholgebruik, structuur en veiligheid binnen het gezin, maakt

het religieuze klimaat of de religieuze traditie dan weer onderdeel uit. Ogenscheinlijk klein, maar zeker niet iets om daarom maar te verwaarlozen.

Hopelijk heeft het bovenstaande de culturele sensitiviteit doen toenemen en daarmee een bijdrage geleverd aan het beter kunnen begrijpen en plaatsen van hetgeen een patiënt, opgegroeid in een rooms-katholieke traditie, u vertelt.

Onderstaand addendum biedt 1. een (zeer) korte historische schets van het katholicisme in Nederland en 2. een beschrijving van de sacramenten. De historie is van belang om de ook in deze tijd nog bestaande sentimenten te kunnen plaatsen; de beschrijving van de sacramenten is hier op zijn plaats omdat deze specifiek voor het rooms-katholicisme zo'n centrale plaats in het geloof en de beleving daarvan innemen.

ADDENDUM

BEKNOPTTE GESCHIEDENIS VAN HET ROOMS-KATHOLICISME IN NEDERLAND

De geschiedenis van het katholicisme in Nederland is niet te vergelijken met die in andere West-Europese landen en heeft zich vanaf de Reformatie gekenmerkt door de machtsstrijd tussen het protestantse en katholieke volksdeel. Deze machtsstrijd ging gepaard met sentimenten die ook nu nog een rol spelen en ervoor hebben gezorgd dat zelfs de religieuze kaart (de verdeling van de verschillende religieuze stromingen over het land) van Nederland sinds de Tachtigjarige Oorlog niet noemenswaardig is veranderd (Knippenberg, 1992).

Deze geschiedenis begint bij de Romeinen; zij waren de eerste christenen in onze streek. Zeker nadat keizer Constantijn het christendom tot staatsgodsdienst verheven had, nam het aantal christenen onder hen flink toe. Bij het terugtrekken van de Romeinen rond 400 verdwenen ook de christenen, omdat de oorspronkelijke bevolking niet met het christelijke geloof in aanraking was gebracht. De kerstening van de Nederlanden vindt pas plaats vanaf het jaar 690 na Chr., wanneer een dertiental monniken onder leiding van de latere, eerste Nederlandse bisschop, Willibrord, vanuit Ierland hun missiereis naar ons land ondernemen. Vooral onder de Karolingische vorsten, waaronder Karel

de Grote, komt het katholicisme tot bloei. Tegelijkertijd met de toename van het aantal katholieken, is er ook in steeds ernstigere mate sprake van een vermenging van staatsbelangen en godsdienst. Kerkelijke leiders zijn in die tijd zeker niet altijd ook religieuze leiders of zelfs maar theologisch geschoold. De opkomende Reformatie in de 16de eeuw wordt dan ook vooral politiek als een bedreiging gezien en dus ook als zodanig op gewelddadige wijze bestreden. In de zuidelijke Nederlanden komt het in 1566 (Beeldenstorm) tot een ontlading tegen de Spaanse katholieke koning Philips. Vanaf 1572, het begin van de Tachtigjarige Oorlog, worden de machtsverhoudingen omgedraaid en zijn het de katholieken die hier vervolgd en gediscrimineerd worden. Officieel is het de katholieken dan verboden in kerken samen te komen en zich te organiseren. Kerken, kloosters en andere bezittingen worden geconfisqueerd. Vanaf 1581 zijn katholieken uitgesloten van publieke ambten. Dit heeft ook na het opheffen van dit verbod lang doorgewerkt, zolang zelfs dat in 1872 slechts 9% van de rijksambtenaren katholiek is, terwijl de bevolking als geheel dan voor 36% uit katholieken bestaat (Knippenberg, 1992).

De situatie verbetert pas gedurende de regeringsperiode van Koning Willem II (1840-1849), en zeker de grondwet van 1848 (Thorbecke) zorgt voor de gewenste vrijheid van godsdienst. Als gevolg hiervan wordt in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie hersteld. Het katholieke volksdeel zal zich vanaf die tijd emanciperen, een proces dat door het oprichten van de Katholieke Universiteit (1923) en de Katholieke Hogeschool Tilburg (1927) in een stroomversnelling komt. In 1951 is dan inmiddels 22-25% van de hogere en 32% van de lagere ambtenaren van katholieke komaf, maar gezien het feit dat dan 40% van de bevolking rooms-katholiek is, is dat nog steeds geen getalsmatig evenredige vertegenwoordiging. Vooral onder de rooms-katholieke Nederlanders uit de provincie Limburg speelt het sentiment van door het 'protestantse' Holland gekoeioneerd te worden nog steeds een rol.

Hoewel er ook binnen de rooms-katholieke kerk de laatste decennia een ernstige ontkerkelijking heeft plaatsgevonden, telt Nederland in 2005 nog 4.644.800 rooms-katholieken. Het werkelijke aantal praktiserende katholieken moet veel lager

geschat worden. De meeste katholieken wonen in het zuiden (Brabant en Limburg, respectievelijk 67 en 80% van de bevolking) maar ook in de provincies Zeeland (20%), Gelderland (29%) en Overijssel (27%) is een groot deel van de bevolking katholiek. In de drie noordelijke provincies treft men percentages van onder de 10% aan.

KARAKTERISTIEKEN VAN HET ROOMS-KATHOLICISME¹

De rooms-katholieke kerk heeft een zeer lange traditie en even zovele karakteristieken. Niet alle karakteristieken zijn even belangrijk voor de psychotherapeutische praktijk; een aantal, zoals het geloof in Jezus Christus en de algemene principes van het kerkelijk jaar zoals de zon- en feestdagen – Kerstmis, Pasen, Pinksteren, Hemelvaartsdag – wordt als algemeen bekend verondersteld.

Minder bekend is de centrale rol van de sacramenten in de rooms-katholieke kerk, vandaar dat deze hieronder beknopt besproken worden.

SACRAMENTEN

Centraal binnen het rooms-katholieke geloof staan *de zeven sacramenten*. Het doel van deze sacramenten is de kracht en genade van Christus en zijn boodschap te kunnen beleven en ervaren. Christus zelf wordt geacht, hierbij de bedienaar van het sacrament te zijn die zich door een teken, via de priester, laat gelden. Hiermee stijgt het geheel uit boven de *feitelijke* gebeurtenis.

De zeven sacramenten zijn opgebouwd uit drie initiatiesacramenten (het doopsel, het vormsel en de eucharistie), twee genezende sacramenten (de biecht en de ziekenzalving) en twee die bedoeld zijn voor de opbouw van de gemeenschap (het huwelijk en de wijding).

Begin vorige eeuw lag bij *de Doop* de nadruk op het tot verdwijnen brengen van de gevolgen van de erfzonde; na het Tweede Vaticaans concilie (1963-1965) is de nadruk komen te liggen op innerlijke zuivering en opname in de kerkgemeenschap.

Het *Vormsel* is eveneens een initiatie-sacrament bij de overgang van jeugd naar volwassenheid (vergelijkbaar met de Bar en Bat Mitswa in het Joodse geloof), waarbij vanaf die tijd verwacht wordt dat hij/zij op een duidelijkere wijze van zijn geloof zal getuigen, hierbij geholpen door de Heilige Geest.

Het toedienen van het Vormsel is voorbehouden aan de bisschop, die dit slechts in bijzondere omstandigheden kan delegeren aan een priester.

Tijdens de *Eucharistie* wordt het laatste avondmaal van Jezus Christus gevierd en herdacht; deze samenkomst bij brood en wijn vormt voor Katholieken het hoogtepunt van Jezus' aanwezigheid, en wel op vier verschillende manieren: in de gemeenschap die in Zijn naam aanwezig is, samen in zijn vertegenwoordiger, de priester, in zijn woord, het evangelie, en onder de eucharistische gedaante van brood en wijn. De eucharistie neemt binnen de sacramenten een aparte positie in omdat hier de nadruk ligt op Christus' daadwerkelijke aanwezigheid (*realis praesentia*) en minder op Zijn handelen zoals bij de andere sacramenten. De theologische boeken zijn hierbij nog niet gesloten over de vraag of het hierbij gaat om een *transsubstantiatie* (brood en wijn die daadwerkelijk in het lichaam en bloed van Christus veranderen) of in een *transfinalisatie* waarbij de functie van het brood en de wijn verandert.

De *eerste heilige communie*, de eerste keer dat een katholiek aan de eucharistie deelneemt, vindt altijd plaats vóór het vormsel en is een plechtig hoogtepunt voor het kind dat binnen de rooms-katholieke traditie wordt opgevoed; het vindt meestal rond het zevende jaar plaats. Formeel is het Vormsel meer een (volwassen) initiatiesacrament, echter in de beleving van katholieken is de eerste heilige communie hét moment dat je in de rooms-katholieke kerk wordt opgenomen; vanaf dat moment hoor je er bij.

De *biecht* vergt een uitvoerige bespreking, niet omdat deze binnen de sacramenten een speciale plaats zou innemen, maar omdat dit sacrament het minst begrepen wordt. Bij het onbegrip voor de bedoeling van het sacrament van de biecht kan ik me niet aan de idee onttrekken, dat dit een functie heeft in nauwelijks verhulde antipapistische sentimenten die bij sommige protestantse denominaties leven. De biecht heeft dan ook een rol van betekenis gespeeld in het proces van de Reformatie. De biecht kent een lange geschiedenis en is in eerste instantie gebaseerd op de tekst Johannes 20:3 'Wier zonden gij vergeeft, hun zijn ze vergeven, wier zonden gij niet vergeeft, hun zijn ze niet vergeven.' In de eerste eeuwen van het christendom be-

trof het een openbaar beleden biecht ter vergeving van de beleden zonden, die slechts eenmaal in het leven gedaan kon worden. Gaandeweg, in het kader van geestelijke (privé-)begeleiding, werd er tot een privé-biecht overgegaan en werden de boetedoeningen (penitenties) ter kwijtschelding van de zonden steeds preciezer vastgelegd. De biecht transformeerde van een religieus ingebed proces waarbij men met God en de wereld en zichzelf in het reine kon komen, tot een maatschappelijke, juridische gebeurtenis, waarbij niet het schuldbesef maar vooral de geldelijke boetes de overhand gingen nemen. Hierdoor ontstond het idee dat misstappen afkoopbaar waren. Zeker is, dat deze praktijken de Renaissancepauzen geen windeieren hebben gelegd, zoals nu nog in Rome te zien is. Het lijkt dan ook volkomen terecht dat hiertegen protest is aangetekend.

Inmiddels is de biecht in de rooms-katholieke leer allang weer zoals deze oorspronkelijk lijkt bedoeld, namelijk een gesprek tussen de gelovige en zijn/haar geestelijk leidsman om ondanks een begane misstap tegen God of de mensheid opnieuw te kunnen beginnen, een nieuwe start te kunnen maken zonder de kwelling van het schuldbesef of de idee voor altijd verdoemd te zijn, waardoor defaitisme de overhand zou kunnen krijgen. Vergeving van begane zonden is dan slechts mogelijk als er oprecht berouw van zonden is, dat wil zeggen, het besef dat men tegen God of de mens heeft gezondigd. De zonde wordt pas dan geabsolveerd als ook de gevolgschade voor hetgeen de ander is aangedaan is verdwenen. Een onoprechte biecht, waarin men berouw voorwendt, zal de ernst van de zonde slechts doen toenemen. Hierbij mag het dus duidelijk zijn dat van afkopen en van aflaat allang geen sprake meer is. In geval van gewone zonden zijn deze te absolveren door een priester; is er sprake van een zogenaamde doodszonde, dan zal dit door de bisschop of zelfs door de paus zelf dienen te geschieden.

Van een doodszonde is dan sprake als het om een zeer ernstig vergrijp gaat (1), de persoon zich bewust was van de ernst van het vergrijp (2) en dit dan toch willens en wetens, in vol bewustzijn heeft gedaan (3). Voorbeelden van zaken die voor het predicaat doodszonde in aanmerking komen zijn moord en doodslag, blasfemie en overspel.

De *ziekenzalving* of het laatste oliesel werd toegediend wanneer de persoon in kwestie elk moment dood kon gaan; dit ter vergeving van zijn beleden zonden, zodat hij in deze gereinigde staat zijn Schepper kon ontmoeten. Inmiddels is ook deze praktijk veranderd en wordt de ziekenzalving gegeven als teken van bemoediging, van het kunnen (ver)dragen van het ziek zijn en als 'smeersel' voor een laatste gesprek tussen de stervende en zijn/haar naasten, zodat aan de orde kan komen wat nog moet worden besproken. De ziekenzalving kan ook vergezeld gaan van een eucharistieviering.

Het *huwelijk* is het sacrament waarbij twee echtelieden met elkaar worden verbonden. Het wordt echter pas van kracht zodra het ook daadwerkelijk wordt geconsumeerd. Het doel van het huwelijk is zo van de ander te houden dat deze tot zijn/haar recht kan komen, met als gevolg een zo volledig mogelijk mens te worden; dit ter vervolmaking van Gods schepping.

In de katholieke kerk kent men drie verschillende graden van *wijdingen*, die van diaken, priester en bisschop. Een diaken verschilt van een priester hierin, dat deze laatste de celibaatsgelofte moet hebben gedaan, waardoor het priesterambt a priori niet open staat voor getrouwde mannen. Een diaken heeft beperkte bevoegdheid (huwelijks-sacrament) als het gaat om het uitvoeren van de sacramenten.

NOOT

¹ De tekst is met name gebaseerd op Van Geest (2003). *Het Rooms katholicisme*.

LITERATUUR

Amelink A. (2002). *De gereformeerden*. Amsterdam: Bert Bakker.

Nederlands Bijbelgenootschap Haarlem (2004).

De Nieuwe Bijbelvertaling.

Dijk, G.-J. van (1996). *Het geloof der vaderen. De denkbeelden van de bevindelijk gereformeerden*. Nijmegen: SUN.

Eilam, D., R. Zor, H. Szechtman & H. Hermesh (2006). Rituals, Stereotype and Compulsive Behavior in Animals and Humans. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30, 456-471.

Geest, P. van (2003). *Het Rooms katholicisme* (2de druk). Kampen: Kok.

Knippenberg, H. (1992). *De religieuze kaart van Nederland*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

Nauta, R. (1995). *Ik geloof het wel*. Assen: Van Gorcum.

Pearl, C. & R. Brooks (1997). *Wegwijs in het Jodendom* (4de druk). Nederlands Israëliësch kerkgenootschap.

Rahner, K. e.a. (1971). *Die Pastoraaltheologie*. Freiburg/Basel/Wenen: Herder.

PERSONALIA

Dr. Harold J.G.M. van Megen is psychiater. In 1995 promoveerde hij op het proefschrift *On the role of the cholecystokinin-B receptor in panic disorder*. Tot 2004 was hij als universitair hoofddocent verbonden aan het Universitair Medisch Centrum te Utrecht (UMCU). Sinds 2004 is hij als opleider psychiatrie en hoofd angststoornisonderzoek verbonden aan Ggz Meerkanten te Ermelo. Hij is lid van het dagelijks bestuur van de stichting Psychiatrie en Religie, lid van de Raad van advies van het KSGV en van de Angst, Dwang en Fobie Stichting.

Correspondentieadres: Dr. Harold J.G.M. van Megen, Ggz Meerkanten, Postbus 1000, 3850 BA Ermelo. Tel. 0341-560814. Fax 0341-560814. E-mail: hmegen@meerkanten.nl